

Алла Довжик

ЖІНКИ — ВИКЛАДАЧІ ПЕДАГОГІЧНИХ І МИСТЕЦЬКИХ ВИШІВ КИЄВА У 1920-ті РОКИ

У статті досліджується процес формування у 1920-ті роки корпусу жінок-викладачів у педагогічних і мистецьких вишах Києва — Київському інституті народної освіти, Київському художньому інституті й Київському музично-драматичному інституті імені М.В. Лисенка. Розглядаються шляхи залучення жінок до вишів та їхня науково-педагогічна діяльність.

Ключові слова: жінки — викладачі вищих навчальних закладів, Київський інститут народної освіти, Київський художній інститут, Київський музично-драматичний інститут імені М.В. Лисенка.

Сьогодні жінки посідають вагоме місце у системі вищої освіти, науки і мистецтва. Однак така ситуація з наданням жінкам рівних з чоловіками прав у науково-педагогічній діяльності існувала не завжди. У Російській імперії, до складу якої входили українські землі, до другої половини XIX ст. жінки не мали доступу до вищої освіти. Викладацька та наукова діяльність залишалась прерогативою виключно чоловіків¹.

У той же час під впливом передової західноєвропейської думки поступово змінюється ставлення до призначення жінки в суспільстві і, відповідно, ситуація з доступом жінок до вищої освіти і науки. Проведення в Російській імперії ліберальних реформ 1860–1870 років сприяло включенню жінок до сфери економічної та громадської діяльності. У результаті боротьби за рівноправність жінки поступово почали ставати поруч з чоловіками у сфері освіти, медицини, мистецтва і науки. З кінця XIX ст. з'являються вчительки початкових шкіл і гімназій, акушерки, сестри милосердя, лікарки, жінки соціологи, статисти, географи, економісти, філологи, історики тощо. А згодом з'являються перші жінки — науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів.

Метою розвідки є спроба за архівними матеріалами кількох київських вишів, зокрема Київського інституту народної освіти (КІНО), Київського художнього інституту (КХІ) і Київського музично-драматичного інституту ім. М.В. Лисенка (КМДІ), окреслити питання формування корпусу жінок — викладачок ВНЗ Києва: освіта, вік, науково-педагогічна діяльність, соціальне походження, національна приналежність, соціальна адаптація в умовах трансформації українського суспільства 1920-х років.

¹ Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX — начале XX века: монография / А.Е. Иванов. — М.: Институт истории СССР Академии наук СРСР. — 1991. — 392 с. — С. 204–210.

Історіографія цієї теми доволі обмежена. У радянській літературі деякі аспекти цього питання розглядалися через призму лише становлення системи вищої освіти в Україні². Особливість сучасного стану вивчення процесу фемінізації вищої школи полягає у тому, що, незважаючи на загальне пошквалювання вивчення історії науково-педагогічної інтелігенції³, яке розпочалося на початку 1990-х років, формуванню корпусу жінок-викладачів та їхній науково-педагогічній діяльності дослідники ще не приділяли належної уваги. Окремі аспекти питання, зокрема кількість жінок у ВНЗ, підготовка кадрів через систему аспірантури, ґрунтовно досліджуються у роботах О. Розовик⁴, чого недостатньо для висвітлення проблематики.

Протягом 1920–1921 років уряд УСРР (нарком освіти Г.Ф. Гринько і його заступник Я.П. Ряппо)

² Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х ч. Ч. 1 (1917–1945). — К., 1967. — 395 с.; Женщины Страны Советов. Краткий исторический очерк. — М., 1977. — 240 с.; Научные кадры СССР: динамика и структура. — М., 1991. — 284 с. та ін.

³ Коляструк О.А. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: Повсякденне життя / Відповідальний редактор В.М. Даниленко. — Харків: Раритети України, 2010. — 386 с.; Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень [Текст] / М.М. Кузьменко; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. — Донецьк: Норд-Прес, 2004. — 456 с.; Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки [Текст] / В.В. Липинський; Донецький держ. технічний ун-т. — Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. — 248 с.; Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985) / За ред. В.І. Лігового. — К.: Либідь, 1992. — 196 с.; Стрижак Є.М. Червона професура — радянська альтернатива «старій інтелігенції» [Текст] / Є.М. Стрижак. — Черкаси: Черкаський ЦНТІ, 2007. — 40 с. та ін.

⁴ Розовик О.Д. Жінки в громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР (1920-ті роки): монографія / Олеся Дмитрівна Розовик. — Вінниця: Нілан, 2014. — 453 с.

здійснив широкомасштабну реформу освіти. Система вищих навчальних закладів була реорганізована, ліквідовані класичні університети, на їхній базі створювались інститути народної освіти, інститути народного господарства та медичні інститути. Жіночі вищі навчальні заклади були ліквідовані, а студентки переведені до відповідних профільних інститутів. Унаслідок такої реорганізації на 1 жовтня 1922 р., за даними інформаційно-статистичного відділу Народного комісаріату освіти УСРР у м. Києві, нараховувалося 11 ВНЗ, де працювало 1360 викладачів⁵.

Педагогічну освіту надавав Вищий інститут народної освіти імені М.П. Драгоманова. 1924 р. він був перейменований на Київський.

Художню освіту надавали 3 виші: Київський інститут пластичних мистецтв, Київський архітектурний інститут, Київський фотографічний інститут. У 1922/1923 навчальному році у списку науково-педагогічного складу Київського фотографічного інституту не зафіксовано жодної жінки⁶. 1923 р. інститут був перетворений на технікум. 1924 р. Київський інститут пластичних мистецтв об'єднали з Київським архітектурним інститутом — і був утворений Київський художній інститут (КХІ)⁷.

Музичну і театральну освіту надавали 2 ВНЗ — Київська консерваторія і Київський музично-драматичний інститут імені Миколи Лисенка (КМДІ), які перебували на стадії реорганізації. 1925 р. молодші класи консерваторії і вокальне відділення було виокремлено у Музичний технікум, а старші класи ввійшли до складу Інституту.

Важливим завданням було забезпечення створених закладів освіти науково-педагогічними працівниками. Кадровий дефіцит у вищій школі відчувався особливо гостро, адже значна частина викладачів і вчених емігрувала за кордон, дехто з професорів помер від хвороб, недоїдання і фізичного виснаження, погромів, білого, червоного і бандитського терору, морально-психологічного депресивного стану⁸. Забезпечення вищої школи науково-педагогічними кадрами на початку 1920 років відбувалось двома шляхами: за рахунок залучення професорсько-викладацького складу «старої школи» і паралельно здійснювалась підготовка нової «робітничо-селянської» науково-педагогічної інтелігенції через систему аспірантури. В. Липинський зазначає, що на кінець 1922 р. у ВНЗ 60 % викладачів були з дожовтневим досвідом роботи. Середній вік викладачів вишів у 1922 р.

становив 40–45 років⁹. Проте у вишах продовжували існувати значний кадровий «голод». За таких умов, з одного боку — дефіциту науково-педагогічних кадрів для вищої школи, а з іншого — політики радянської влади щодо залучення жіноцтва у систему соціально-економічних відносин з метою розширення своєї соціальної бази, створювались сприятливі умови для жінок займатись науково-педагогічною діяльністю у реорганізованих вищих навчальних закладах.

Архівні джерела зафіксували персональний склад вищих навчальних закладів Києва впродовж 1920 років. Проте лише у тих джерелах, де зафіксовані прізвище, ім'я і по батькові працівників, маємо можливість виявити серед них жінок-викладачок. Оскільки система професійного обліку була ще дуже недосконалою і у звітній документації більшості вишів не фіксувалась кількість жінок і чоловіків серед професорсько-викладацького складу, наведені дані досить приблизні і не дають повного і точного уявлення про чисельність жінок-викладачок у вишах Києва. Але загальні тенденції ми можемо виявити.

У Вищому інституті народної освіти імені М.П. Драгоманова у 1921 р. з 220 науково-педагогічних працівників 45 склали жінки-викладачки, що, за підрахунками автора, становило 20 %¹⁰. У 1923/1924 навчальному році в Київському інституті народної освіти серед 147 науково-педагогічних працівників працювало 24 жінки, що складало 16 %.

79 % викладачок мали вік від 31 до 40 років. Старша серед жінок мала 43 роки, наймолодша — 27. Середній вік викладачок складав 35 років.

Усі жінки у дожовтневий період здобули вищу освіту. 18 з них були випускницями ВЖК, 3 — Київського університету, ще 3 викладачки закінчили Юрївський університет, Харківський жіночий медичний інститут і вищі Фребелівські курси¹¹.

У 1926 р. 2 викладачки (15,4 %) КІНО мали педагогічний стаж від 5 до 10 років. Переважна більшість викладачок (77 %) мала педагогічний стаж 11–15 років. 1 викладачка (7,7 %) мала 21 рік педагогічного стажу¹².

Більшість викладачок у 1920 році працювала асистентами, 2 жінки (В.В. Радзимовська і О.І. Дорошенко) обіймали посаду професора, завідувача кафедри, 1 з них (О.І. Дорошенко) стала деканом факультету.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 1031. — Арк. 44.

⁶ Там само. — Спр. 1359. — Арк. 4.

⁷ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 4. — Спр. 593. — Арк. 3.

⁸ Кузьменко М.М. Назв. праця. — С. 211–212.

⁹ Липинський В.В. Назв. праця. — С. 109.

¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 284. — Арк. 56–60.

¹¹ Державний архів м. Києва (далі — ДАК). — Ф. Р-346. — Оп. 1. — Спр. 42а. — Арк. 1–14; ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 1077. — Арк. 4.

¹² ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 5. — Спр. 289. — Арк. 597–600.

Жінки-професори отримували заробітну плату за 17 і 16 розрядами тарифної сітки, асистенти — за 15–13 розрядами¹³.

Національне обличчя викладачок КІНО в 1923/1924 н. р. визначали представниці двох національностей — росіян і євреїв. З 24 викладачок — 21 (87,5 %) росіянка і 3 (12,5 %) єврейки. Навіть ті, про кого достеменно відомо, що вони були українками, як наприклад В. Радзимовська і О. Дорошенко, у звіті КІНО Наркомату освіти були записані як росіянки¹⁴.

Отже, викладачки КІНО отримали хорошу освіту та глибокі знання, перебували у найпродуктивнішому середньому віці та мали творчий потенціал, формувались як науковці і викладачі під керівництвом відомих професорів, набули досвіду роботи і кваліфікацію.

Викладачем дисципліни «Дошкільне виховання», а з 1927 р. і деканом факультету соціального виховання Київського ІНО працювала Ольга Іванівна Дорошенко¹⁵. Після закінчення Чернігівської жіночої гімназії навчалась на Московських жіночих курсах (1905), закінчила Вищі Фребелівські курси у Харкові (1914). Займалась проблемами розвитку суспільного дошкільного виховання. Ольга Дорошенко обґрунтувала принципи, форми, методи та прийоми виховання дітей дошкільного віку. Вона написала методичний посібник на допомогу вихователям «Дитячий садок» (1922) та низку статей: «Організація дитячого колективу в ранньому віці» (1923), «Вчитель та дошкільне виховання» (1924). Ольга Іванівна відстоювала ідеї гуманізації освіти, вільного виховання, взаємозв'язку гри та навчання, визнання цінності дитини, її права на розвиток, зростання у праці. Науковець розкрила сутність важливих аспектів виховання у дитячому садку (помешкання дитячого садка та його обладнання, порядок денний, праця, організація дитячих свят, навчання грамоті, чисел, зразки рухливих ігор, тексти пісень, віршів, казок тощо)¹⁶. Педагог брала безпосередню участь у відкритті великої кількості дитячих садків і різних типів дитячих закладів у Києві та на Київщині. Ольга Іванівна організувала курси для вихователів. Вона прикладала багато зусиль, щоб підняти рівень виховної роботи з дітьми дошкільного віку.

¹³ Там само. — Спр. 1026. — Арк. 135–137.

¹⁴ ДАК. — Ф. Р-346. — Оп. 1. — Спр. 42а. — Арк. 1–14.

¹⁵ Українська педагогіка в персоналіях : у 2-х кн. Кн. 2 : навч. посібник / За ред. О.В. Сухомлинської. — К. : Либідь, 2005. — 552 с. — С. 359.

¹⁶ Венгловська Олена. Розвиток ідеї суспільного дошкільного виховання в теоретико-практичній спадщині О. Дорошенко (20-ті роки ХХ-го століття) / Олена Венгловська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. — 2012. — Випуск 2(43). — С. 186–187, 189.

Дитячу літературу викладала українська письменниця, літературний критик, громадська діячка Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська, згодом — жертва сталінського терору.

Українську мову та методику викладала Олена Борисівна Курило — видатний український мовознавець, діалектолог, автор підручників з української мови, творець української наукової термінології. Вона теж зазнала переслідувань.

Багато викладачів, які працювали в КІНО, згодом ставали відомими вченими. Валентина Василівна Радзимовська очолювала кафедру фізіології дитини і викладала дисципліну «Анатомія і фізіологія дитини». 1912 р. Валентина Радзимовська закінчила медичне відділення ВЖК у Києві. 1913 р. на відмінно склала екзамен на звання лікаря на медичному факультеті Київського університету св. Володимира. Їй, як здібній учениці, запропонували залишитися асистентом на кафедрі фізіологічної хімії університету св. Володимира для підготовки до професорського звання. 1916 р. Валентина Радзимовська була призначена старшим асистентом. Викладала також на Вищих жіночих педагогічних курсах (Фребелівський інститут). 1920 р. поєднувала працю у трьох установах — Київському Медичному Інституті, щойно створеному ВІНО, де очолювала кафедру фізіології дитини, з науководослідною діяльністю у Науково-педологічному інституті, пізніше стала дійсним членом дослідної кафедри педології. Була науковим секретарем Науково-педологічного інституту, секретарем об'єднаної президії ВІНО, секретарем факультету соціального виховання ВІНО.

У «Звіті» про свою роботу члена науководослідної кафедри педології Валентина Василівна описала здійснені нею впродовж 1922–1924 років дослідження фізичного стану дітей України. Метою її роботи було вивчення наслідків економічної кризи і голоду 1921–1922 років щодо росту і формування дитячого організму. Валентина Василівна зі своїми учнями, молодими лікарями, за розробленою нею методикою дослідили 6845 дітей і здійснили 27380 антропометричних вимірів¹⁷. За отриманими результатами у 1923 р. Валентина Радзимовська видала монографію «Діти часів революції. Фізичний розвиток дітей України»¹⁸. Про результати досліджень Валентина Василівна виступала з доповідями, зокрема «Стан фізичного розвитку дітей України на ґрунті власних досліджень» в педагогічній секції ВУАН (1923 р.), «Опір тканини молодого організму» на І з'їзді педологів та педіатрів у Москві (1923 р.)¹⁹,

¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 463. — Арк. 46.

¹⁸ Радзимовська В.В. Діти часів революції. Фізичний розвиток дітей України. — Київ : Вид-во «Час», 1923.

¹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 463. — Арк. 46.

опублікувала статтю «О сопротивляемости тканей молодого организма» у часописі «Журнал раннего детства»²⁰. Праця дуже цікава і важлива для всіх часів, оскільки демонструє залежність фізичного розвитку дітей від таких соціальних зрушень, як революція, війна, політичне протистояння. Валентина Радзимовська чи не першою довела негативний вплив великих соціальних зрушень на молоде покоління. Дослідниця прийшла висновку, що під час революції був порушений нормальний розвиток дітей. Вони мали меншу від норми вагу і недорозвинені окремі органи, що знижувало опір дитячого організму до несприятливих умов життя. Вона закликала до боротьби за зміцнення здоров'я виснаженого і ослабленого підростаючого покоління України. Завідувач науково-дослідної кафедри педології С. Ананьїн зазначав, що «Це перше на Україні велике антропометричне дослідження дітей, здійснене під час економічної кризи, <...> дає можливість підійти до вивчення питання про роль екзогенних чинників в природному ході розвитку дитини. <...> робота має високе наукове значення і є цінним внеском в сучасну педологічну літературу»²¹.

Згодом Валентина Радзимовська стала визначною вченою, професором, доктором медичних і фізіологічних наук, засновником української школи фізіологів і біохіміків, професором Київського медичного інституту і Київського інституту народної освіти, керівником відділів фізіології у науково-дослідних інститутах ВУАН. За звинуваченням у приналежності до СВУ і за перебування на стажуванні у Німеччині була заарештована органами НКВД і рік провела у в'язниці. Своєї вини не визнала. Була звільнена, але зазнала переслідувань²².

Гігієну викладала доктор медицини Марія Яківна Безбока. Вищу освіту здобула на медичному факультеті Лозаннського університету. У Парижі закінчила Вільний коледж соціальних наук (College libre des sciences sociales). 1903 р. здала державні екзамени на звання лікаря у Харківському університеті. Працювала земським, дільничим, дитячим лікарем. Очолювала лікарський загін під час боротьби з епідеміями віспи, висипного і черевного тифу, холери.

1912 року Марія Безбока виступила з доповіддю на I Всеросійському з'їзді дитячих лікарів. Вона наголосувала на загрозливій смертності дітей у сільській місцевості, що у деяких губерніях Російської імперії досягала 40 %. Серед причин дитячої смертності вона виділяла відсутність

у населення знань про режим, правила вигодовування і догляду за дитиною, велику завантаженість земських лікарів, відсутність дитячих консультацій, молочних кухонь і дефіцит лікарів у селах²³. Марія Безбока пропонувала відкривати у селах постійні установи «Краплі молока» з лікарем-педіатром, який би організовував консультації для пропаганди і навчання матерів навичкам правильного догляду і вигодовування дітей. Також рекомендувала під час сезону польових робіт відкривати у селах дитячі ясла²⁴. Входила до групи дослідників, які в Імператорській Військово-медичній академії під керівництвом академіка І.П. Павлова вивчали проблему умовних рефлексів. Науковим керівником її дисертаційного дослідження на ступінь доктора медицини за темою «Матеріали до фізіології умовних рефлексів» був академік І.П. Павлов. Її наукові публікації у вітчизняних і зарубіжних виданнях були присвячені проблемам боротьби з епідеміями, дитячим хворобам, лікуванню рахіту, золотухи, гангрен, організації медичної допомоги селянам, робітникам рудників тощо. Повернувшись до Києва, завідувала лікарнею, лабораторією, працювала шкільно-санітарним лікарем²⁵. На кафедрі нормальної фізіології Київського медичного інституту обіймала посаду приват-доцента²⁶.

Викладачем математики була Клавдія Яківна Латишева, згодом — вчена у галузі математики, перша в Україні жінка, яка у 1936 р. захистила дисертацію на ступінь кандидата фізико-математичних наук, а у 1952 р. — доктора фізико-математичних наук, професор, очолювала кафедру диференціальних рівнянь Київського університету.

Ботаніку викладала Марія Никифорівна Мойсеєва, згодом — доктор біологічних наук. Креслення — Ольга Нілівна Нічкевич, згодом — геофізик, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник відділу геохімії, член Вченої ради Інституту геологічних наук АН УРСР.

З 1918 р. асистентом на кафедрі астрономії Київського університету працювала випускниця Київських ВЖК Євгенія Всеволодівна Лаврентьєва, згодом — астроном і гравіметрист, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Полтавської гравіметричної обсерваторії АН.

²³ Микиртічан Г.Л. К 100-летию созывает первого всероссийского съезда педиатров / Галина Львовна Микиртічан // Вопросы современной педиатрии. — 2012. — Т. 11. — №. 2. — С. 201.

²⁴ Аржанов Н.П. Капля молока: сложная простота [Електронний ресурс] / Н.П. Аржанов // Провизор. — 2000. — Вып. 3. — Режим доступа : <http://www.provisor.com.ua/archive/2000/N3/arganov.php>

²⁵ ДАК. — Ф. Р-346. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 9–13.

²⁶ Там само. — Ф. Р-352. — Оп. 1. — Спр. 1091. — Арк. 1.

²⁰ ДАК. — Ф. Р-352. — Оп. 1. — Спр. 54. — Арк. 1.

²¹ ДАК. — Ф. Р-352. — Оп. 1. — Спр. 54. — Арк. 14.

²² Детальніше про неї див. Довжик А.І. Життєвий шлях викладача, вченого Валентини Василівни Радзимовської / Алла Довжик // Емінак: науковий щоквартальник. — 2016. — № 3(15). — Т. 3. — С. 98–108.

Марія Олексіївна Целле викладала ботаніку, згодом — фітопатолог, міколог, кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник УНДІ захисту рослин.

До науково-педагогічного складу КІНО входили Вирова Є.В. (викладач педагогіки), Гінзбург Є.І. (дитяча злочинність), Свиначська В.К. (географія), Барнова М.І. (метеорологія), Гунська О.А. (російська мова), Дудар Д.Д. (українська мова), Готтесман Є.Б. (дефективні діти), Дитрих Г.Л. (психіатрія), Ярошевич Ю.Г. (бібліотекознавство), Кобелева О.М. (математика). Геологію викладали Ожегова М.І. і Козловська Г.М.; хімію — Буцька О.М., Васюхнова М.М. і Домрачова К.І.; фізику — Лиходід Л.С., Плотнікова С.М., Рапота В.І. і Лосева М.Д.; ботаніку — Кох Г.Й., Носова Л.О. і Станевич Є.Т.; зоологію — Крамаренко Т.В., Магржиковська-Джолос К.В. і Щербина М.В.; фізичне виховання — Толмачевська К.О., Юркевич М.П. Найбільше жінок-викладачів було на дошкільному факультеті, серед них Бобровська Н.В., Томкевич Л.А. і Лавриненко-Мищенко М.Д. (методика ручної праці), Добровська Г.К. (музика і спів), Зиман С.Л. (ритміка), Іконнікова О.Я. (малювання і ліплення), Шульгіна-Іщук Н.Я. і Фін-Деразніна С.Б. (основи математичних знань), Лазаревська К.О. (іноземна мова), Лубенець Н.Д. (дошкільне виховання), Скороходько А.П. (гігієна). Багато жінок-викладачок працювало на факультеті соціального виховання, де здійснювалась підготовка педагогів дошкільного виховання і початкової освіти — традиційної для жінок сфери діяльності.

За підрахунками О. Розовик, у інститутах мистецького напрямку працювало приблизно 9 % жінок. У Київському художньому інституті з 79 осіб науково-педагогічного складу працювали 4 викладачки²⁷, що складало 5 %. Професор Софія Олександрівна Нелєпинська-Бойчук, видатний український гравер, засновниця школи сучасної української гравюри, відомий український майстер деревориту, очолювала майстерню ксилографії, була співорганізатором поліграфічного факультету. Викладала графічний рисунок, формально-технічний рисунок, літографію, цинкографію, дереворит. Виростила цілу плеяду учнів. Народилась 1885 р. у м. Лодзь (Польща) у сім'ї інженера шляхів сполучень. Софія Нелєпинська здобула мистецьку освіту європейського рівня. 1905 р. закінчила Санкт-Петербурзьку школу Товариства заохочення мистецтва. У 1906–1907 роках навчалась у Мюнхені в Художньо-промисловій школі В. Дебшіца і в Академії професора Гейднера. Продовжила навчання у тогочасній мистецькій столиці — Парижі. В Академії Рансона вона оволоділа формами художньої мови мистецтва

²⁷ Розовик О. Д. Назв. праця. — С. 190.

XX ст. У Парижі стала ученицею, послідовницею і дружиною українського художника Михайла Бойчука. Полька за національністю, під впливом свого вчителя і чоловіка, глибоко усвідомила весь трагізм історії і полюбила культуру, традиції і звичаї українського народу, вважала себе українкою²⁸. Одна з небагатьох у ХХІ викладала українською мовою. Разом з представниками школи Михайла Бойчука стала жертвою комуністичного терору проти української нації, 1937 р. була засуджена до смертної кари і розстріляна.

У 1927–1932 рр. «Загальну археологію» та «Археологію України» на педагогічному факультеті КХІ викладала історик Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко. Після закінчення зі срібною медаллю Фундуклеївської Маріїнської жіночої гімназії 1905 р. вступила на історико-філологічне відділення приватних Вищих жіночих курсів А.В. Жекуліної. З утворенням 1907 р. державних ВЖК при університеті св. Володимира вона вступила туди на історико-філологічне відділення. На ВЖК розпочалась систематична науково-дослідна робота Наталії Полонської. Вона досліджувала архіви, вийшли друком її перші наукові статті, у 1909–1910 рр. працювала в археологічній експедиції у Білогір'ї під керівництвом В.В. Хвойки, виступала з доповідями на археологічних з'їздах.

Після закінчення ВЖК 1912 р. Наталії Дмитрівні запропонували місце асистента на кафедрі історії Росії та методики викладання історії. 1913 р. вона склала іспит у Державній комісії Київського університету, отримала диплом I ступеня і рекомендацію залишитися при університеті для подальшої науково-педагогічної праці²⁹. 1915 р. склала магістерський іспит, прочитала кілька пробних публічних лекцій, а наступного року стала однією з перших жінок, обраною приват-доцентом університету св. Володимира³⁰. У дореволюційний період Наталія Дмитрівна сформувалась як талановитий вчений, яскравий викладач, активний учасник багатьох наукових товариств.

1918 р. вона стала одним із ініціаторів заснування Археологічного інституту. Це був єдиний вищий навчальний заклад в Україні, який готував професійних археологів, бібліотекарів, архівістів та мистецтвознавців. Крім викладацької роботи, Наталія Дмитрівна працювала вченим секретарем інституту, завідувала канцелярією, зберігала

²⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Сп. 58310. — Арк. 6-зв.

²⁹ Моргунова І. Наталя Полонська-Василенко: період становлення / І. Моргунова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — 2009. — Вип. 98. — С. 29.

³⁰ Верба І.В. Життя і творчість Н.Д. Полонської-Василенко (1884–1973) : монографія / І.В. Верба ; НАН України ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. — К. [б.в.], 2000. — 340 с. — С. 42–59.

печатки, була секретарем на загальних зборах, іноді виконувала функції бухгалтера та планувала розклад занять. Крім того, викладала у різних вишах Києва — Київському університеті, Богословському інституті, Географічному інституті³¹.

Але з початком радянської реорганізації вищої школи їй відмовили у роботі в КІНО. Викладала історію на Тимчасових педагогічних курсах та у Київській трудовій школі № 56, була обрана її директором. Безоплатно продовжувала працювати в Археологічному інституті, намагаючись зберегти його. Коли її чоловіка, академіка М.П. Василенка, 1923 р. заарештували за підозрою у причетності до шпигунської підпільної організації «Центр дій», Наталію Дмитрівну, як дружину «ворога народу», звільнили з посади, вона залишилась без роботи і засобів до існування. Робота у КХІ стала для Наталії Полонської-Василенко відновленням її викладацької діяльності у виші. Але працювалось їй нелегко. Декілька раз їй влаштували перевірки на знання української мови³², а у 1930 р. керівництво інституту перевело курс археології з професорської ставки на асистентську. Це відбувалось у руслі оголошеної сталінським режимом чергової боротьби проти т. з. «буржуазної інтелігенції» і згорання «політики українізації». Використавши всі аргументи про важливість предмета, у 1932 р. Н.Д. Полонська-Василенко, ображена таким ставленням до неї та улюбленої справи, відмовилась від викладання у КХІ³³. У заяві до Методкомісії НКО УСРР вона просила не кваліфікувати її дії як шкідництво³⁴.

Згодом вона — доктор історичних наук, професор Київського державного університету, авторка майже 200 наукових праць з історії Запоріжжя та Південної України XVIII ст., дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка, академік Української Вільної академії наук.

У Київському музично-драматичному інституті ім. М.П. Лисенка 1927 р. працювали 73 викладачі, серед них було 7 жінок, що, за підрахунками автора, складало 9,6 %. 3 жінки викладали вокал, 1 — хореографію, 3 — гру на музичних інструментах³⁵.

Професором оперного класу і завідувачем кафедри сольного співу працювала заслужений діяч мистецтв України Олена Олександрівна Муравйова. Володарка чудового сопрано,

блискуча оперна співачка. Викладацьку роботу розпочала у 1906 р. у Музично-драматичній школі М.В. Лисенка, який високо цінував її професійні та організаторські здібності. Виховала плеяду видатних оперних співаків, серед яких З. Гайдай, І. Козловський, Л. Руденко, О. Бишевська. Досвідчений педагог-методист О. Муравйова акцентувала увагу на вирішальній ролі і відповідальності педагога за виховання оперного співака. Разом з колегами вона розробила план підготовки оперних співаків і виховала визначних вокалістів-педагогів.

Олена Яківна Цветкова, у минулому оперна співачка, впродовж 10 років очолювала оперний клас. Вона разом із чоловіком, професором В.О. Цветковим, відіграла помітну роль у започаткуванні і розвитку оперної студії інституту.

Олександра Миколаївна Шперлінг з 1913 року працювала професором Київської консерваторії КМДІ ім. М.В. Лисенка. Відома оперна співачка, володарка чудового голосу мецо-сопрано, з блиском виступала у Великому театрі у Москві, на оперних сценах у Парижі, Празі, Берліні, Києві. Більше 10 років вона керувала оперним класом, вистави якого стали помітним явищем в культурному житті Києва і України. Її вишкіл пройшли А. Мокренко, Д. Петриненко, Н. Ткаченко та багато майбутніх оперних зірок³⁶.

Професором КМДІ працювала видатна віртуозна скрипачка Олена Миколаївна Вонсовська-Буцька. Вона народилась у родині композитора і піаніста М.І. Вонсовського і з 9 років сама виступала в концертах. З відзнакою закінчила Московську консерваторію, виступала з концертами, викладала по класу скрипки. 1904 р. М.В. Лисенко запросив її приїхати до Києва працювати викладачем Київської музично-драматичної школи. Олена Миколаївна була його однодумцем і надійною опорою. Після смерті М.В. Лисенка її обрали директором музично-драматичної школи. Коли ж школу реорганізували в Музично-драматичний інститут імені Миколи Лисенка, працювала в ньому професором. Ректором інституту працював її син Анатолій Костянтинович Буцький — непересічна і багатогранна мистецька особистість, композитор, піаніст, вчений, педагог, організатор. О.М. Вонсовська-Буцька була першою виконавицею скрипкових творів Миколи Лисенка. Вона стала однією із засновників новітньої української скрипкової гри, виховала кілька поколінь блискучих виконавців³⁷.

³¹ Верба І.В. Н.Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху / І.В. Верба // Український історичний журнал. — 1993. — № 7,8. — с. 74–75.

³² Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису (далі — НБУ ІР). — Ф. 42. — Спр. 163. — Арк. 1.

³³ Центральний державний музей-архів літератури і мистецтва України. — Ф. 542. — Оп. 1. — Спр. 101. — Арк. 1–2.

³⁴ НБУ ІР. — Ф. 1. — Спр. 26341. — Арк. 1–2.

³⁵ Розовик О.Д. Назв. праця. — С. 190.

³⁶ Телішевський М.Р. Оперна студія як складова виховання співака-професіонала / М.Р. Телішевський // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб. наук. пр. / Наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. — Вип. 19. — Том. 1. — Рівне : ВДГУ, 2013. — 295 с. — С. 265.

³⁷ Таранченко О.Г. Музика у творчості життя. Анатолій Буцький — неординарна особистість, митець, вчений / Олена Таранченко // Науковий вісник Національної

У КМДІ імені Миколи Лисенка розпочала свою науково-педагогічну діяльність Елеонора Павлівна Скрипчинська, хоровий диригент, педагог, професор Київської консерваторії, заслужений діяч мистецтв. З дитинства росла обдарованою дитиною, чудово грала на фортепіано, знала кілька іноземних мов, мала неабиякі математичні здібності. Закінчила у Києві гімназію і вступила на фізико-математичний факультет університету. Водночас відвідувала лекції з літератури на Вищих жіночих курсах, а також продовжувала музичну освіту. Професори університету відзначали її аналітичний склад розуму, пророкували дівчині наукову кар'єру математика, а викладачі-філологи бачили її непересічним літературознавцем або письменницею. Але вона присвятила себе музиці. Музичну освіту здобула у Болеслава Яворського та Володимира Пухальського. З 1923 р. у КМДІ викладала дисципліни: виховання слухових навичок, граматики та поетики музичної мови, ладовий ритм, сольфеджіо, читання партитур, хоровий клас, хорове аранжування³⁸. Тут вона познайомилась із майбутнім чоловіком — Григорієм Верьовкою, з яким пліч-о-пліч пройшла 45-річний життєвий і творчий шлях, стала його музою, незамінним помічником і продовжувачем його справи.

З відновленням 1934 р. Київської консерваторії Елеонора Скрипчинська організувала диригентський факультет, деканом якого працювала, а також завідувала диригентсько-хоровою кафедрою. Брала участь у створенні Державного українського народного хору, працювала його хормейстером. Після смерті чоловіка у 1964 р. Елеонора Павлівна взяла на себе керівництво хором, створила музей-кімнату Григорія Верьовки, видала його музичну спадщину у 9 томах і книгу спогадів. Серед її учнів — відомі диригенти хорів, народні і заслужені артисти³⁹.

Семінар з художнього читання на драматичному факультеті КМДІ проводила заслужена артистка України, професор Марія Михайлівна Старицька⁴⁰, старша донька подружжя письменника, драматурга, громадського діяча Михайла Петровича Старицького та Софії Віталіївни Лисенко — сестри композитора Миколи Лисенка. Три сестри Старицькі — Марія, Людмила і Оксана — виховувались у особливій родинній атмосфері, де панувала творча і патріотична атмосфера, розмовляли українською мовою, не згадала пам'ять про славне минуле українського

народу, його побут, звичаї, постійно звучали теми національного відродження і народного просвітництва. Після закінчення приватної гімназії В.М. Ващенко-Захарченко М. Старицька навчалась на природничому факультеті Бестужевських курсів у Петербурзі, завершувала вищу освіту на ВЖК у Києві. Працювала актрисою у трупі Михайла Старицького. Потім навчалась акторському мистецтву у Москві, Петербурзі, де й почала самостійне акторське життя під псевдонімом «Яворська». Згодом переїхала до Києва і вступила до трупи Миколи Садовського, де грала на одній сцені з Марією Заньковецькою. Була різноплановою актрисою, чудово декламувала, танцювала, співала. З 1904 р. присвятила себе педагогічній праці у музично-драматичній школі Миколи Лисенка, де керувала драматичним відділом. Викладала сценічну майстерність і декламацію. Вишукувала талановиту молодь, запрошувала їх до школи, ставила з ними спектаклі. У 1920-их роках грала на сцені Першого українського державного драматичного театру. Зі створенням КМДІ Марія Михайлівна на драматичному відділенні вела український курс. Разом з колегами організувала «Лабораторію художнього слова». 1930 рік був стресовий для української інтелігенції, зокрема для родини Старицьких. Арешт Людмили Михайлівни Старицької-Черняхівської та її чоловіка за справою т. з. «Спілки визволення України», можливо, вкоротив віку Марії Михайлівни Старицькій, яка померла 20 грудня 1930 р.⁴¹

Спробуємо окреслити основні риси колективного портрету жінок — викладачок педагогічних і мистецьких вишів Києва у 1920-ті роки.

1. У 1920 роки серед жінок — викладачок ВНЗ переважну більшість складали представниці т. з. «старої школи», котрі отримали вищу освіту, наукові ступені і сформувались як науковці і педагоги у дорадянський період.

2. Викладачки педагогічних і мистецьких вишів були високоосвіченими педагогами. Середню освіту вони здобули у гімназіях (7 років навчання і 8-й рік — для отримання права бути домашньою наставницею), вищу — на ВЖК, у жіночих інститутах, консерваторії чи університетах, як вітчизняних, так і зарубіжних (ще 4–5 років навчання), склали кваліфікаційні екзамени в державних комісіях. Вони вільно володіли двома-трьома іноземними мовами, нерідко друкували іноземними мовами наукові статті у зарубіжних фахових виданнях. Дехто з них стажувався у зарубіжних університетах і дослідних установах.

3. Кількість жінок-викладачок у педагогічних і мистецьких вишах складала 5 % — 20 %.

музичної академії України імені П.І. Чайковського. — 2014. — Вип. 112. — С. 76.

³⁸ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 46.

³⁹ Димченко С. Елеонора Скрипчинська: життєва партитура диригента / Станіслав Димченко // Музика. — 2011. — № 1–2. — С. 10–13.

⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 46.

⁴¹ Хорунжий Ю. Марія Старицька: господиня у школі Лисенка // Хорунжий Юрій. Шляхетні українки: Ессеї-парсуни / Юрій Хорунжий. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. — 208 с. — С. 71–90.

Найбільше їх працювало у КІНО — 16–20 %. Менше жінок було у КМДІ — 9,6 %, і КХІ — 5 %.

4. Жінки — викладачки вишів у 1920 роки різними шляхами долучались до наукової та викладацької діяльності. Викладачки т. з. «старої школи» у більшості випадків приходили на кафедру вишу за протекцією своїх педагогів. Професори пропонували своїм здібним студенткам місце асистента на кафедрі і підготовку до професорського звання.

Нерідко жінки будували кар'єру завдяки «сімейній співпраці». Вони ставали старанними помічницями і надійною опорою своїх чоловіків, разом досягали значного результату. І нерідко після смерті чоловіка жінка самостійно продовжувала спільну справу, досягнувши наукових, мистецьких і кар'єрних вершин.

Значна частина викладачок т. з. «старої школи» пройшла усі щаблі професійного становлення на шляху до ВНЗ. Здобувши освіту і склавши кваліфікаційні іспити, вони розпочинали свою працю з посади домашньої вчительки, виховательки дошкільного закладу, викладачки гімназії, лікарки, актриси, співачки чи музикантки. Досягнувши вершин майстерності, могли претендувати на посаду науково-педагогічного працівника ВЖК чи іншого вишу.

З середини 1920 років у ВНЗ зростає кількість молодих викладачок, які здобули вищу освіту в радянський час і були направлені на викладацьку роботу у ВНЗ і технікуми. Ще частина продовжила навчання в аспірантурі. Як правило, це були особи, яких направляли на навчання з підприємств і які мали виробничий стаж; члени КП(б)У, ЛКСМУ, робітники за походженням, члени профспілок з 5-річним виробничим стажем⁴².

5. У 1920-ті роки переважна більшість викладачок, щоб вижити в умовах голоду і розрухи, змушена була працювати у кількох ВНЗ або науково-дослідних кафедрах, інститутах та різних установах за сумісництвом.

6. Якщо на початку 1920-х років жінки переважно обіймали посади асистентів, то з другої половини 1920-х років завдяки професіоналізму вони досягли високих щаблів у ієрархії вищої школи, займаючи посади доцентів, професорів, завідувачів кафедр і деканів. Проте варто відзначити, що чим вищий щабель в ієрархії вищої школи, тим менший відсоток жінок його досягали, і серед керівників вишів жінок не було.

7. Жінки-викладачки у зазначений період зробили достойний внесок у розвиток вищої освіти, науки і культури. Вони проводили значну організаційну роботу, були активними співучасниками відкриття курсів підготовки вихователів дошкільних закладів, мистецьких шкіл, хорових колективів, дитячих театрів, нових факультетів, відділень,

⁴² Розовик О.Д. Назв. праця. — С. 191.

інститутів. Викладачки ВНЗ розробляли навчальні програми, курси лекцій і практичних занять. Вони здійснювали наукові дослідження, за результатами яких виступали на наукових конференціях, друкували статті у вітчизняних і зарубіжних фахових виданнях, захищали дисертації, видавали монографії, посібники, підручники. Жінки-викладачки підготували блискучу плеяду учнів.

8. Соціальне обличчя жінок — викладачок вишів Києва 1920-х років, як і усієї інтелігенції, було досить однорідним: більшість представниць — це вихідці з дворян, інтелігенції, службовців, буржуазних і дрібнобуржуазних верств. У звіті про діяльність ВІНО за 1922 р. зазначено, що «... все менше тих, хто вірить у повернення минулого <...> настрої професури можна назвати такими, що змирились і стали лояльними»⁴³. Цілком природно, що за своїми морально-політичними цінностями і світоглядом жінкам — викладачкам вишів було важко увійти до радянських реалій.

9. У 1920-ті роки переважна більшість науково-педагогічних працівників була позапартійною. Жінки-викладачки педагогічних і мистецьких ВНЗ не перебували у КП(б)У, її молодіжній організації ЛКСМУ чи то в інших політичних партіях⁴⁴. Але всі викладачки були членами профспілкової організації працівників освіти «Робос». Таке тотальне членство пояснюється тим, що профспілкова організація діяла під контролем влади, яка з притаманною їй рішучістю зобов'язала вступити в профспілку усіх, хто мав відношення до навчання⁴⁵.

Узагальнюючи все вищесказане, зауважимо, що протягом 1920-х років в УСРР тривав процес формування корпусу жінок — викладачів ВНЗ, започаткований ще на початку ХХ ст. Незважаючи на гарантовану радянською владою рівність прав жінок і чоловіків, зокрема й на здобуття вищої освіти і заняття науково-педагогічною діяльністю, а також помітне збільшення кількості жінок серед студентства у 1920-ті роки, ми не спостерігаємо значного кількісного зростання жінок-викладачів.

Хоча жінки складали невеликий відсоток від загальної кількості науково-педагогічної інтелігенції Києва, вони розкрили свої високі потенційні можливості не тільки щодо оволодіння глибинами вищої освіти, а й зробили помітний вклад у розвиток різних галузей науки і мистецтва, передавали свої знання і досвід молодому поколінню у процесі підготовки педагогічних і мистецьких кадрів.

⁴³ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 1077. — Арк. 107.

⁴⁴ ДАК. — Ф. Р-352. — Оп. 1. — Спр. 1091. — Арк. 10; Ф. — Р-346. — Оп. 1. — Спр. 42а. — Арк. 1–14.

⁴⁵ Проценко В.В. Діяльність освітянської профспілки у вищій школі в УСРР у 1920-х рр. / В.В. Проценко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2016. Вип. 45. — Т. 1. — С. 248.

ДЖЕРЕЛА

1. Аржанов Н.П. Капля молока: сложная простота [Электронный ресурс] / Н.П. Аржанов // Провизор. — 2000. — Вып. 3. — Режим доступа : <http://www.provisor.com.ua/archive/2000/N3/arganov.php>
2. Венгловська Олена. Розвиток ідеї суспільного дошкільного виховання в теоретико-практичній спадщині О. Дорошенка (20-ті роки ХХ-го століття) / Олена Венгловська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. — 2012. — Випуск 2(43) — С. 185–191.
3. Верба І.В. Життя і творчість Н.Д. Полонської-Василенко (1884–1973) : монографія / І.В. Верба ; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. — К. : [б.в.], 2000. — 340 с.
4. Верба І.В. Н.Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху / І.В. Верба // Український історичний журнал. — 1993. — № 7, 8. — С. 70–84.
5. Вища школа Української РСР за 50 років: у 2-х ч. Ч. 1 (1917–1945) / відп. ред. В.І. Пітов. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. — 396 с.
6. Державний архів м. Києва. — Ф. Р-346. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 9–13; Спр. 42а. — Арк. 1–14; Ф. Р-352. — Оп. 1. — Спр. 54. — Арк. 1, 14; Спр. 1091. — Арк. 1, 10.
7. Димченко С. Елеонора Скрипчинська: життєва партитура диригента / Станіслав Димченко // Музика. — 2011. — № 1–2. — С. 10–13.
8. Довжик А.І. Життєвий шлях викладача, вченого Валентини Василівни Радзимовської / Алла Іванівна Довжик // Емінак : науковий щоквартальник. — 2016. — № 3(15). — Т. 3. — С. 98–108.
9. Женщины Страны Советов [Текст] : краткий исторический очерк / Зав. ред. А.И. Котеленец. — М. : Политиздат, 1977. — 240 с.
10. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX — начале XX века : монография / А.Е. Иванов. — М. : Институт истории СССР Академии наук СРСР. — 1991. — 392 с.
11. Коляструк О.А. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: Повсякденне життя / Відповідальний редактор В.М. Даниленко. — Харків : Раритети України, 2010. — 386 с.
12. Кримінальна справа Нелепінської-Бойчук С.О. // Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 58310. — Арк. 6-зв.
13. Кузьменко Михайло Миколайович. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень [Текст] / М.М. Кузьменко; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. — Донецьк : Норд-Прес, 2004. — 456 с.
14. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки : монографія / В.В. Липинський. — Донецьк : РВА ДонДТУ, 2000. — 247 с.
15. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985) / За ред. В.І. Лігового. — К. : Либідь, 1992. — 196 с.
16. Микиртічан Г.Л. К 100-летию созыва первого всероссийского съезда педиатров / Галина Львовна Микиртічан // Вопросы современной педиатрии. — 2012. — №. 2. — Т. 11.
17. Моргунова І. Наталя Полонська-Василенко: період становлення / І. Моргунова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — 2009. — Вип. 98.
18. Научные кадры СССР: динамика и структура / Под ред. С.А. Кутеля. — М. : Мисль, 1991. — 284 с.
19. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису. — Ф. 1. — Спр. 26341. — Арк. 1–2; Ф. 42. — Спр. 163. — Арк. 1.
20. Проценко В.В. Діяльність освітянської профспілки у вищій школі в УСРР у 1920-х рр. / В.В. Проценко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2016. — Вип. 45. — Т. 1. — С. 247–252.
21. Радзимовська В.В. Діти часів революції. Фізичний розвиток дітей України. — Київ : Вид-во «Час», 1923.
22. Розовик О.Д. Жінки в громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР (1920-ті роки) : [монографія] / Олесь Дмитрівна Розовик. — Вінниця : Нілан, 2014. — 453 с.
23. Стрижак Є.М. Червона професура — радянська альтернатива «старій інтелігенції» : [Текст] / Є.М. Стрижак. — Черкаси : Черкаський ЦНТІ, 2007. — 40 с.
24. Таранченко О.Г. Музика у творчості життя. Анатолій Буцький — неординарна особистість, митець, вчений / Олена Таранченко // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. — 2014. — Вип. 112.
25. Телішевський М.Р. Оперна студія як складова виховання співака-професіонала / М.Р. Телішевський // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб. наук. пр. / Наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. — Вип. 19. — Том. 1. — Рівне : ВДГУ, 2013. — 295 с.

26. Українська педагогіка в персоналіях: у 2-х кн. Кн. 2: навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. — К.: Либідь, 2005. — 552 с.
27. Хорунжий Ю. Марія Старицька: господиня у школі Лисенка // Юрій Хорунжий. Шляхетні українки: Ессеї-парсуни / Юрій Хорунжий. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. — 208 с. — С. 71–90.
28. Центральний державний архів вищих органів влади України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 284. — Арк. 56–60; Спр. 463. — Арк. 46; Спр. 1031. — Арк. 44; Спр. 1077. — Арк. 4, 107; Оп. 4. — Спр. 593. — Арк. 3; Спр. 597. — Арк. 46; Оп. 5. — Спр. 289. — Арк. 597–600; Спр. 1026. — Арк. 135–137.
29. Центральний державний музей-архів літератури і мистецтва України. — Ф. 542. — Оп. 1. — Спр. 101. — Арк. 1–2.

REFERENCES

1. Arzhanov, N. P. (2000). Kaplia moloka: slozhnaia prostota. *Provizor*, Vyp. 3 (in Russian). <http://www.provisor.com.ua/archive/2000/N3/arganov.php>
2. Venhlovska, Olena. (2012). Rozvytok idei suspilnoho doshkilnoho vykhovannia v teoretyko-praktychnii spadshchyni O. Doroshenko (20-ti roky XX-ho stolittia). *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, Vypusk 43, 185–191 (in Ukrainian).
3. Verba, I. V. (2000). Zhyttia i tvorchist N. D. Polonskoi-Vasylenko (1884–1973). Kyiv, 340 p. (in Ukrainian).
4. Verba, I. V. (1993). N. D. Polonska-Vasylenko: storinky zhyttievoho ta tvorchoho shliakhu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 7–8, 70–84 (in Ukrainian).
5. Pitov, V. I. (in edit.). (1967). Vyshcha shkola Ukrainkoi RSR za 50 rokiv. U 2 ch. Ch. 1 (1917–1945). Kyiv, Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu, 396 p. (in Ukrainian).
6. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva. F. R-346, Op. 1, Spr. 30, ark. 9–13; Spr. 42a, ark. 1–14; F. R-352, Op. 1, Spr. 54, Ark. 1, 14; Spr. 1091, Ark. 1, 10 (in Ukrainian).
7. Dymchenko, Stanislav. (2011). Eleonora Skrypchynska: zhyttieva partytura dyryhenta. *Muzyka*, 1–2, 10–13 (in Ukrainian).
8. Dovzhyk, A. I. (2016). Zhyttievyy shliakh vykladacha, vchenoho Valentyny Vasylivny Radzymovskoi. *Eminak*, 3 (15), T. 3, 98–108 (in Ukrainian).
9. Kotelenets A. I. (In edit.) (1977). Zhenshchiny Strany Sovetov. Kratkii istoricheskii ocherk. Moskva, Politizdat, 240 p. (in Russian).
10. Ivanov, A. E. (1991). Vysshiaia shkola Rossii v kontse XIX — nachale XX veka. Moskva, 392 p. (in Russian).
11. Koliastruk, O. A., Danylenko V. M. (In edit.). (2010). Intelihentsiia USRR u 1920-ti roky: Povsiakdenne zhyttia. Kharkiv, Raryety Ukrainy, 386 p. (in Ukrainian).
12. Kryminalna sprava Nelepinskoi-Boichuk S. O. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, F. 263, Op. 1, Spr. 58310, Ark. 6-zv. (in Ukrainian).
13. Kuzmenko, M. M. (2004). Naukovo-pedahohichna intelihentsiia v USRR 20–30-kh rokiv: sotsialno-profesiinyi status ta osvitiio-kulturnyi riven. Donetsk, Nord-Pres, 456 p. (in Ukrainian).
14. Lypynskiy, V. V. (2000). Stanovlennia i rozvytok novoi systemy osvity v USRR u 20-i roky. Donetsk, RVA DonDTU, 247 p. (in Ukrainian).
15. Maiboroda, V. K., Lihovyi, V. I. (In edit.). (1992). Vyshcha pedahohichna osvita v Ukraini: istoriia, dosvid, uroky (1917–1985). Kyiv, Lybid, 196 p. (in Ukrainian).
16. Mikirtichan, G. L. (2012). K 100-letiiu sozyva pervogo vsrossiiskogo siezda pediatrov. *Voprosy sovremennoi pediatrii*, 2 T. 11 (in Russian).
17. Morhunova, I. (2009). Natalia Polonska-Vasylenko: period stanovlennia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, Vyp. 98. (in Ukrainian).
18. Kugelia, S. A. (In edit.). (1991). Nauchnyie kadry SSSR: dinamika i struktura. Moskva, Mysl, 284 p. (in Russian).
19. Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. Instytut rukopysu. F. 1, Spr. 26341, Ark. 1-2; F. 42, Spr. 163, Ark. 1 (in Ukrainian).
20. Protsenko, V. V. (2016). Diialnist osvitiianskoi profspilky u vyshchii shkoli v USRR u 1920-kh rr. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Vyp. 45, T. 1, pp. 247–252 (in Ukrainian).
21. Radzymovska, V. V. (1923). Dity chasiv revoliutsii. Fizychnyi rozvytok ditei Ukrainy. Kyiv, Vydavnytstvo «Chas» (in Ukrainian).
22. Rozovyk, O. D. (2014). Zhinky v hromadsko-politychnomu ta sotsialno-kulturnomu zhytti USRR (1920-ti roky). Vinnytsya, Nilan, 453 p. (in Ukrainian).

23. Stryzhak, Ye. M. (2007). Chervona profesura — radianska alternatyva «starii intelihentsii». Cherkasy, Cherkaskyi TsNTI, 40 p. (in Ukrainian).
24. Taranchenko, O. H. (2014). Muzyka u tvorchoosti zhyttia. Anatolii Butskiy — neordynarna osobystist, mytets, vchenyi. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho*, Vyp. 112 (in Ukrainian).
25. Telishevskiy, M. R. (2013). Opera studiiia yak skladova vykhovannia spivaka-profesionala. *Ukrayinska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku: zb. nauk. pr.: nauk. zap. Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*, Vyp. 19, Tom. 1. Rivne, VDHU, 295 p. (in Ukrainian).
26. Sukhomlynska, O. V. (in edit.). (2005). *Ukrayinska pedahohika v personaliiakh: u 2 kn. Kn. 2*. Kyiv, Lybid, 552 p. (in Ukrainian).
27. Khorunzhyi, Yurii. (2004). Mariia Starytska: hospodynia u shkoli Lysenka. Khorunzhyi Yurii. *Shliakhetni ukrainky: Essei-parsuny*. Kyiv, Vydavnytstvo imeni Oleny Telihiy, pp. 71–90 (in Ukrainian).
28. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychkh orhaniv vlady Ukrainy. F. 166, Op. 2, Spr. 284, Ark. 56–60; Spr. 463, Ark. 46; Spr. 1031, Ark. 44; Spr. 1077, Ark. 4, 107; Op. 4, Spr. 593, Ark. 3; Spr. 597, Ark. 46; Op. 5, Spr. 289, Ark. 597–600; Spr. 1026, Ark. 135–137 (in Ukrainian).
30. Tsentralnyi derzhavnyi muzei-arkhiv literatury i mystetstva Ukrainy. F. 542, Op. 1, Spr. 101, Ark. 1–2. (in Ukrainian).

Alla Dovzhyk

WOMEN PROFESSORS IN PEDAGOGICAL AND ART HIGHER KYIV EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IN 1920S

The article investigates the process of development of women professors' campus in pedagogical and art higher educational establishments in Kyiv. The author observes the process of reorganization of the University of Kyiv and the formation of the Kyiv Institute of Public Education, Kyiv Art Institute and Kyiv Lysenko Music and Drama Institute. The article reviews the number of professors in higher education, their education, scientific and pedagogical activity, middle age, pedagogical experience, nationality, social origin, party membership. Particular attention is paid to the extraordinary personalities of the women-professors of Kyiv universities.

Based on the involvement of archival documents and historiographic records of scientists, the author depicts the biographies of teachers and their contribution to the development of higher education, science and art. The author reveals the main features of the collective portrait of women-professors of pedagogical and artistic colleges of Kyiv of the mentioned period.

Key words: *women professors' campus in higher educational establishments, Kyiv Institute of Public Education, Kiev Art Institute, Kyiv Lysenko Music and Drama Institute.*

Дата надходження до редакції: 2.11.2017.